

مروری بر نمونه طرح های کتابخانه ای در راستای رصد اطلاعات

سعید اسدی

استادیار دانشگاه شاهد و عضو هیات مدیره انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران
s.asadi@shahed.ac.ir

عمار جلالی منش

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
jalalimanesh@irandoc.ac.ir

چکیده

کتابخانه ها در طول حیات خود نقش ها و وظایف گوناگونی را پذیرفته اند. تغییرات چشمگیری که در فناوری های تولید، نگه داری و انتقال اطلاعات ایجاد شده، کتابخانه ها را به گسترش دامنه خدمات خود سوق داده است و به همین ترتیب انتظار می رود تا کتابخانه ها در آینده نیز در تحولات اجتماعی نقش آفرینی نمایند. در نوشتار حاضر، به نمونه هایی از نقش ها و خدمات متفاوت و جدیدتر کتابخانه ها در راستای مدیریت دانش در سطح سازمان و جامعه اشاره می شود

کلیدواژه ها: آینده پژوهی؛ خدمات نوین کتابخانه ای؛ رصد اطلاعات؛ مرکز دانش

مقدمه

کتابخانه ها قدمتی به اندازه تمدن بشر دارند و به همین روی نقش ها و وظایف گوناگونی در زمان های مختلف بر عهده آنها نهاده شده است. در دهه های اخیر با توجه به تغییرات چشمگیری که در فناوری های تولید، نگه داری و انتقال اطلاعات ایجاد شده، کتابخانه ها دامنه خدمات خود را گسترش داده اند و نقش پذیری آنها بر اساس تحولات فناورانه و نیازهای جامعه مخاطب باعث شده تا بسیاری از کتابخانه ها همچنان مراکز مورد اعتمادی برای مشاوره و یافتن اطلاعات باشند. برای نمونه در کشورهایمانند ایالات متحده و کانادا که بخش زیادی از جمعیت آنها با مهاجرت از اروپا و سایر مناطق جهان شکل گرفته است، علاقه به شناخت ریشه های خانوادگی زیاد است. به همین سبب خدمات نسب شناسی توسط کتابخانه های مختلف مانند کتابخانه عمومی شیکاگو^۱، کتابخانه ملی استرالیا^۲ و کتابخانه ایالتی ویکتوریا^۳ ارائه می شود.

نوشتار حاضر به نمونه هایی از نقش ها و خدمات متفاوت و جدیدتر کتابخانه ها اشاره می کند^۴. در انتخاب این نمونه ها سعی شده تا بر خدمات متنوعی که جامعه کنونی و آینده از کتابخانه ها انتظار دارد تمرکز شود.

¹ <http://www.chipublib.org/cplbooksmovies/poptopics/genealogy.php>

² <http://www.nla.gov.au/family-history/genealogy-selected-websites>

³ <http://www.slv.vic.gov.au/our-collections/collection-strengths/family-history>

⁴ کتابشناسی گزارمانی مربوط به طرح های آینده پژوهانه در حوزه های مختلف اجتماعی از جمله کتابخانه و رسانه ها در وبگاه The Millennium Project به آدرس زیر قابل دستیابی است:

فراسوی کتابخانه های آینده

بروس شومن^۱ (۱۹۹۷) در کتاب خود با عنوان *Beyond the Library of the Future: More Alternative Futures for the Public Library* به پیش بینی وضعیت کتابخانه های عمومی در آینده پرداخته است و ۹ سناریو را برای آینده این کتابخانه ها پیش بینی کرده است:

۱. مرگ کتابخانه های عمومی در آینده.
۲. کتابخانه های عمومی در نقش روبات
۳. کتابخانه های عمومی به عنوان یک یادمان فرهنگی.
۴. تجربه های اجتماعی: همه چیز برای بعضی افراد.
۵. تجربه های اجتماعی: چیزهای محدود برای همه.
۶. کتابخانه ها در دنیای پس از جنگ هسته ای.
۷. اتاق تجربه ها: کاهش محبوبیت کتاب در مقایسه با منابع غیر چاپی.
۸. کتابخانه های سیاسی.
۹. کتابخانه در خانه.

کتابخانه های آینده

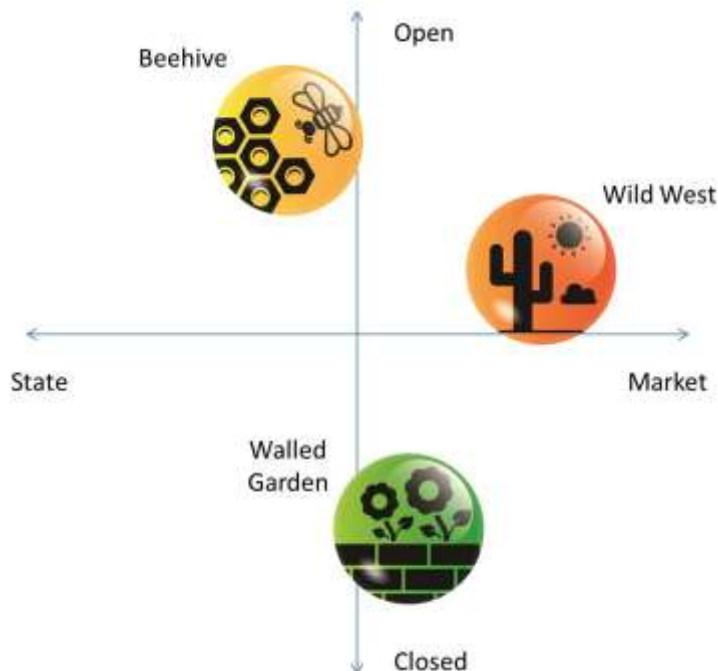
طرح «کتابخانه های آینده» مجموعه راهکارهای استراتژیکی است که در برای سرویس دهی بهتر کتابخانه های دانشگاهی به سازمان های متبوع خود (دانشگاه ها) ارائه شده اند. این طرح در انگلستان اجرا شده و هدف آن سازگار کردن کتابخانه ها با تحولات اجتماعی، اقتصادی و دگرگونی در آموزش عالی است. این طرح مشتمل بر چند سناریو است که وضعیت کتابخانه های دانشگاهی را در سال ۲۰۵۰ پیش بینی می کند. سه سناریو برای آینده کتابخانه های دانشگاهی عبارتند از:

۱. Wild West (غرب وحشی)
۲. Beehive (کندوی عسل)
۳. Walled Garden (باغ محصور)

تصویر ۱ نمایی از سه سناریوی مورد نظر را نشان می دهد. پیش فرض این طرح بر این است که تا سال ۲۰۲۰ همه کتابخانه های دانشگاهی، منابع ۱۹۰۰ به بعد خود را به صورت کامل به فرمت دیجیتالی تبدیل کرده باشند.

¹ Shuman, B.A.

² Libraries of the Future: <http://www.futurelibraries.info/>

تصویر ۱: مقایسه سه سناریو از نظر مالکیت و دسترسی (منبع: وبگاه طرح^۱)

Wild West

در سناریوی اول «غرب وحشی» (Wild West) اساس کار بر آزادی شرکت ها و موسسات برای رقابت در محیطی پویاست. به این ترتیب، موسسه های خصوصی در یک فضای رقابتی، امکانات آموزشی مناسبی را به دانشجویان ارائه می دهند که «خدمات اطلاعاتی» و نیز «منابع آموزشی» مناسب، بخشی از آنهاست. قدرت اصلی در این صورت در دست مصرف کنندگان خدمات یعنی دانشجویان خواهد بود که امکان انتخاب خدمات و منابع متعدد را خواهند داشت. نقش کتابخانه ها در این وضعیت، چندمنظوره و وابسته به رویکرد سازمان مادر خواهد بود؛ اما به هر حال، نقشهای جدیدی برای کتابداران وجود خواهد داشت. در بخش آموزش، کتابخانه دانشگاه همچنان به عنوان یک فضای فیزیک مورد توجه قرار خواهد گرفت اما فضاهای فعلی کارآیی لازم برای خدمات آینده را نخواهند داشت. خدمات آموزشی موسسه به صورت یک پیمانہ یا ماجول خواهد بود که در آن پدیدآورندگان، کتابداران، مدرسان و تکنولوژیست های آموزشی نقش خواهند داشت. در حوزه پژوهش نیز کتابداران نقش واسطه های اطلاعاتی را بین گروه های مختلف در تحقیقات بین رشته ای ایفا خواهند کرد.

Beehive

در سناریوی دوم «کندوی عسل» (Beehive) فرض بر این است که دولت ها کنترل کننده اصلی آموزش عالی خواهند بود. هدف اصلی دولت تربیت نیروی متخصص در رشته های مختلف خواهد بود و به این ترتیب آموزش عالی ابزاری برای رسیدن به این هدف خواهد شد. در این شرایط، مراکز دانشگاهی به سمت تخصص گرایی حرکت خواهند کرد و هر دانشگاه در یک حوزه کاری خاص تبدیل به یک مرکز (Hub) برای تربیت نیرو و تحقیقات خواهد شد که با تعداد زیادی از شرکت ها، کارخانجات و سازمانهای

¹ <http://www.futurelibraries.info/content/page/scenarios-2050-0>

نیازمند چنان نیروها و تحقیقاتی هستند (Spoke). در چنین فضایی، کتابخانه‌ها دچار تغییرات شدیدی در عملکرد خواهند شد. در حوزه آموزش کتابداران نقش فعالی در تعیین و تخصیص دروس ایفا خواهند کرد و در حوزه پژوهش نیز هر کتابدار محوری^۱ در یک تیم پژوهشی تخصصی نقش کلیدی در تامین و چرخش اطلاعات خواهد داشت.

Walled Garden

در سناریوی باغ محصور (Walled Garden)، فرض بر این است که به دلایل رقابتی، دانشگاه‌ها محیط‌هایی محصور و درونگرا خواهند بود و دامنه خدمات خود را به دانشجویان و دانشگاهیان خود محدود خواهند کرد. خدمات اطلاعاتی با تمرکز بر گردآوری و مالکیت هرچه بیشتر منابع اطلاعاتی خواهد بود. به دلیل گستردگی خدمات محلی و درونی دانشگاه‌ها، نقش آموزشی کتابخانه دانشگاهی نیز متأثر از همین فضا خواهد بود. به عبارت دیگر، کتابداران در حوزه‌های خاص مورد علاقه دانشگاه تخصص خواهند یافت و منابع اطلاعاتی نیز رویکردی موضوعی با هدف دسترسی محدود خواهند داشت. پژوهش در قالب قراردادهایی صورت خواهد گرفت که متخصص اطلاعات بخشی از یک تیم پژوهشی خواهد بود. کتابدار شخصی^۲ (خصوصی) در راستای پژوهش‌های تعریف شده حرکت خواهد کرد.

سناریوهای چهارگانه

عنایت‌الله^۳ (۲۰۰۷) چهار سناریو را برای کتابخانه‌ها در آینده پیش‌بینی می‌کند^۴. این چهار مورد عبارتند از:

۱. وابستگی، میانه روی، ماشین اطلاعات (Lean, Mean, Information Machine).
۲. موقعیت‌یابی برای توسعه ظرفیت‌های جامعه (Co-location for Community Capacity Building).
۳. ناوبر اطلاعات (Knowledge Navigator).
۴. دایناسورهای عصر دانش دیجیتال (Dinosaurs of the Digital Knowledge Era).

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که کتابخانه‌ها در آینده دچار تغییرات اساسی در اهداف، خدمات و طراحی خواهند شد. در سناریوی اول، کمبود فضا و ارزشمندی آن محوریت دارد. هزینه‌های زیاد کتابخانه‌ها آنها را مجبور می‌کند تا به دنبال دستداران کتاب و کتابخانه برای دریافت حمایت‌های مالی بروند. در سناریوی دوم، فرض بر این است که دنیای متمدن آینده ارزش اطلاعات و کتابخانه‌ها را بیشتر خواهد دانست و به این ترتیب، کتابخانه‌ها دچار مشکلات چندانی برای تامین هزینه‌ها و ادامه خدمات خود نخواهند بود. برعکس، عطش زیادی از سوی جامعه برای خدمات کتابخانه‌ای وجود خواهد داشت و به این ترتیب کتابخانه‌ها در ساخت پایه‌های فرهنگی جامعه نقش‌آفرینی خواهند کرد. در سناریوی سوم کتابخانه‌ها و کتابداران نقش ناوبری دانش را بر عهده خواهند داشت و افراد زیادی برای یافتن اطلاعات و خلق دانش جدید محتاج خدمات کتابخانه‌ها خواهند بود. به این ترتیب، شهروندان نیازمند تجربه کردن کتابخانه‌ها و خدمات آنها خواهند بود. سناریوی آخر نیز نقش کتابخانه‌ها را در قالب ناوبری اطلاعات مورد توجه قرار می‌دهد اما از نظر اقتصادی آنها را موجودات بزرگی در نظر می‌گیرد که با سهم زیادی در گردش مالی

¹ Hub librarian

² Personal librarian

³ Inayatullah, S.

⁴ <http://faculty.taylor.edu/dnbowell/seminar08/wf.pdf>

جهانی خواهند داشت و همانند دایناسورها، غول های تسخیرکننده اقتصاد خواهند بود. چنین سناریویی با توجه به رشد و تاثیرگذاری شرکت های بازیابی کننده اطلاعات مانند گوگل طراحی و پیش بینی می شود. اگر شرکت های فناوری اطلاعات مانند یاهو، گوگل و مایکروسافت امروزه از نظر اقتصادی جزو شرکت های بزرگ و تاثیرگذار هستند، بعید نیست که به دلیل ارزش اقتصادی اطلاعات، کتابخانه ها نیز در دنیای آینده به مراکزی با اهمیت اقتصادی بالا تبدیل شوند.

کتابخانه به عنوان مرکز دانش

کتابخانه ها و مراکز متعددی عنوان «مرکز دانش» (Knowledge Center) را برای کتابخانه خود به کار برده اند. هدف اینان تاکید بر جایگاه کتابخانه به عنوان یک مرکز محوری برای نگه داری، سازماندهی و اشاعه اطلاعات است. چنانچه در مقدمه نیز ذکر شد، روند تغییرات به ویژه از نیمه دوم قرن بیستم به بعد باعث شد تا کتابخانه ها با عنوان های دیگری هم فعالیت کنند. مراکز اطلاع رسانی (Information center) و مرکز رسانه (Media center) و مرکز اسناد (Document center) از نمونه عنوان هایی هستند که به تنهایی یا همراه با نام کتابخانه رواج داشته و هنوز هم دارند. علیرغم قدمت واژه Library، بین سالهای ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ تعدادی از کتابخانه های جهان به جای آن از عنوان Cybrary که ترکیبی از Cyber و Library بود استفاده کردند. برای نمونه، کتابخانه دانشگاه کوئینزلند^۱ در استرالیا در دهه ۱۹۹۰ عنوان UQ Cybrary را برای خود برگزید؛ اما یک دهه بعد، مجدداً به عنوان قدیمی تر بازگشت. علت تغییر نام این کتابخانه به Cybrary تاکید بر تحول کتابخانه ها از خدمات و منابع سنتی به خدمات نوین اطلاعاتی مبتنی بر فناوری های جدید اطلاعاتی بود. چند سال بعد، با فراگیر شدن درک عموم از ارتباط کتابخانه با فناوری های اطلاعاتی و عمومیت یافتن نقش ها و خدمات جدید کتابخانه های دانشگاهی، دیگر نیازی به عنوان احساس نمی شد؛ بنابراین، این کتابخانه دوباره نام قدیمی را برگزید.

برنامه PLKC

ایالت های مختلف کشور استرالیا، از سال ۲۰۰۰ به بعد برنامه هایی را برای گسترش بخشیدن به نقش کتابخانه های عمومی ایجاد کرده اند که با عنوان PLKC شناخته می شود. هدف این برنامه ها گسترش دامنه خدمات کتابخانه های عمومی تحت نظارت شوراهای شهرهاست. کتابداران کارشناس انجمن شهر به افراد محلی کمک می کنند تا دانش بومی، قصه ها و آثار فرهنگی ناحیه خود را گردآوری کنند و در پایگاه های اطلاعاتی قرار دهند (Library Careers, 2010). نمونه این برنامه ها در قلمرو سرزمین شمالی^۲ اجرا شده است (PLKC, 2008). بخش مهمی از این برنامه ها، کمک به بومیان استرالیا برای گردآوری تاریخ، فرهنگ و دانش بومی خود است (Forsyth, 2000; Poustie, 1999).

برنامه کمیسیون ملی دانش هند

به منظور ارتقای سطح علمی هند، «کمیسیون ملی دانش هند»^۳ مجموعه برنامه هایی را در جهت مدیریت دانش در هند از سال ۲۰۰۵ به اجرا درآورده است. هدف این برنامه ها، انتقال جامعه هند به یک جامعه مدرن، پویا و دانش - محور است. برنامه ها

¹The University of Queensland (UQ): www.uq.edu.au

² Northern Territory (NT)

³ National Knowledge Commission (NKC)

شامل تغییر در آموزش عالی و روندهای پژوهشی و گرایش به سمت پژوهش در موضوعات اولویت دار است. لازمه این کار نیز گسترش فناوری های اطلاعاتی و ارتباطاتی در برنامه های تجاری و دولتی کشور هند است. برنامه کمیسیون ملی دانش هند شامل ۵ شاخه اصلی است:

۱. دسترسی به دانش
۲. تعریف مفهوم دانش
۳. خلق دانش
۴. کاربرد دانش
۵. توسعه خدمات بهتر دانشی

در این بین، به کتابخانه های هند به عنوان مراکز غنی منابع و مخزن های اطلاعاتی نگریسته شده است. در گزارش طرح تصریح شده است: «کتابخانه ساختمانی پر از کتاب نیست - مخزن و منبعی از اطلاعات و ایده هاست، مکانی برای یادگیری و پرسیدن، و برای تولید اندیشه و خلق دانش جدید" (NCK, 2007). کمیسیون در تحقیق بر روی وضعیت کتابخانه های هند دریافت که این کتابخانه ها از شرایط و استانداردهای لازم برای نقش آفرینی در دسترس پذیرسازی اطلاعات برخوردار نیستند. در طرح مذکور قرار است کتابخانه ها دروازه ورود و خروج دانش باشند و به همین دلیل مجموعه برنامه هایی برای ارتقا خدمات و سطح کیفی و کمی کتابخانه های هند تدارک دیده شده است.

کنسرسیوم TRAC

برخی کتابخانه ها، در سطوح مختلف و با مقاصد گوناگون اقدام به امضای تفاهم نامه و ایجاد کنسرسیوم های همکاری نموده اند. این همکاری ممکن است در اشتراک منابع، همکاری بین کتابخانه ای و یا در جستجو باشد. نمونه آن، طرح^۱ TRAC برای جستجوی در هم کرد در منابع کتابخانه های چند استان کاناداست (TRAC, 2012). چنین طرح هایی برای اشتراک منابع، خدمات امانت بین کتابخانه ای و عضویت فراگیر در کتابخانه ها رایج هستند. اما TRAC در سطحی فراایالتی و با رویکردی جدید به دنبال مدیریت جریان اطلاعات است.

کتابخانه ها و رصد دانش

تا سالهای اخیر موسسه های معدودی به کار علم سنجی مشغول بوده اند که تامسون رویترز یا ISI سرشناس ترین آنها بوده است. در کنار موسسه ISI، موسسه انتشاراتی الزویر نیز با ایجاد پایگاه استنادی اسکوپوس دومین نظام استنادی جهانی را پایه گذاری کرده است. ورود موتورهای جستجو به این عرصه، خدمات و سیستم های جدید علم سنجی را پایه گذاری کرده است که گوگل اسکالر و مایکروسافت آکادمیک سرچ نمونه هایی از آنها هستند. در کنار این موسسه های علم سنجی یا جستجوی اطلاعات، کشورهای مختلف نیز برای خود نظام های علم سنجی ایجاد کرده اند. در ایران، کتابخانه و مرکز اطلاع رسانی منطقه ای علوم و تکنولوژی در شیراز (RICeST) نظام استنادی ISC را برای کشورهای اسلامی و مجلات ایرانی ایجاد نموده است (Mehrad and Naseri, 2010). کشور هند نیز نظام ملی استنادی ICI^۲ را راه اندازی کرده است و مالزی نیز از MyCite^۱ بهره می برد. کشورهای

¹ The Regional Automation Consortium (TRAC)

² <http://www.indiancitationindex.com/>

دیگر مانند چین، تایوان (THCI و TSCI)، صربستان (SCIndeks)، ترکیه (CABIM)^۱ و روسیه (RSCI) نیز برنامه های مشابهی دارند. در بسیاری از طرح های فوق، کتابخانه های دانشگاهی و ملی نقش آفرینی می کنند.

سخن پایانی

کتابخانه ها همگام با تحولات اجتماعی، به دنبال انطباق دادن خود با نیازها و شرایط جدید جامعه هستند. در مروری بر فعالیت های نوآورانه، هرچند طرح خاصی که کتابخانه را به صورت واضح به عنوان رصدکننده دانش و اطلاعات سازمانی معرفی کند پیدا نشد اما نمونه های ذکر شده، نشان از تحول کتابخانه ها برای رسیدن به هدف هایی جدید و گشودن افق هایی جدید در خدمات کتابخانه ای دارند.

منابع

Forsyth, E. 2000. Public library services to Aboriginal and Torres Strait Islander people. Sydney: Library Council of New South Wales.

Inayatullah, S. 2007. Which future for libraries? *Foresight*, 20(3): 54-57.

Library Careers. 2010.

http://artsandmuseums.nt.gov.au/__data/assets/pdf_file/0005/114773/Working_for_Libraries_2010.pdf (accessed Jan. 5, 2012).

Mehrad, J. and Naseri, 2010. The Islamic World Science Citation Center: A new scientometrics system for evaluating research performance in OIC region. *International Journal of Information Science and Management*, 8(2):1-10.

NCK. 2007. Libraries as gateways to knowledge: A roadmap for revitalization.

http://www.knowledgecommission.gov.in/downloads/documents/NKC_Library.pdf (accessed Jan. 2, 2012).

Neary, L. 2011. The Future Of Libraries In The E-Book Age. NPR.

<http://www.npr.org/2011/04/04/135117829/the-future-of-libraries-in-the-e-book-age> (accessed Jan. 2, 2012).

PLKC. 2008. Public Libraries & Knowledge Centers Newsletter. Northern Territory Library. January.

http://www.nretas.nt.gov.au/__data/assets/pdf_file/0011/114797/lkc_newsletter_February_2008.pdf (accessed Jan. 10, 2012).

Poustie, K. 1999. A knowledge center for the community: A new role for the public library. City of Stirling: Bertelsmann Foundation Publishers.

Shuman, B.A. 1997. Beyond the library of the future: More alternative futures for the public library. 178 p. Englewood, Colorado: Libraries Unlimited.

TRAC. 2012. <http://www.tracpac.ab.ca/> (accessed Jan. 2, 2012).

¹ <http://www.mycite.my/>

² <http://www.ulakbim.gov.tr/eng/cabim/about/>